XALQARO CHEGARALARARO MA'LUMOTLAR ALMASHINUVIDA MAXFIYLIKNI TA'MINLASH UCHUN HUQUQIY ASOSLAR

Adalaiti Abudurousuli

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiyasi Universiteti,

Xalqaro huquq fakulteti,

Magistratura talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada xalqaro chegaralararo ma'lumotlar almashinuvida maxfiylikni ta'minlashning huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida ma'lumotlar oqimining ortishi va ularni himoya qilish zarurati ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Xalqaro va mintaqaviy huquqiy hujjatlar, shuningdek ilg'or xorijiy tajribalar o'rganilib, ularning amaliy ahamiyati yoritilgan. Maqolada ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashda huquqiy, institutsional va texnologik yondashuvlarning o'zaro uyg'unligi muhim omil sifatida baholanadi. Shuningdek, davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish va yagona standartlarni shakllantirish istiqbollari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: xalqaro ma'lumotlar almashinuvi, maxfiylik, shaxsiy ma'lumotlar, huquqiy asoslar, ma'lumotlar xavfsizligi, GDPR, raqamli iqtisodiyot, xalqaro hamkorlik, ma'lumotlar oqimi, texnologik yondashuv.

Abstract. This article analyzes the legal foundations for ensuring privacy in cross-border data exchange. In the context of the rapidly developing digital ***economy, the growing volume 23of data flows and the need for their protection are*** scientifically substantiated. International and regional legal frameworks, as well as advanced foreign practices, are examined with emphasis on their practical significance. The study highlights the importance of integrating legal, institutional, and technological approaches to ensure data security. Furthermore, it explores prospects for strengthening international cooperation and developing unified standards in this field.

Keywords: cross-border data exchange, privacy, personal data, legal frameworks, data security, GDPR, digital economy, international cooperation, data flows, technological approaches.

Kirish

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, global axborot tizimlarining kengayishi va davlatlar o‘rtasidagi integratsiya jarayonlarining chuqurlashuvi natijasida ma’lumotlar almashinuvi xalqaro miqyosda muhim strategik ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, chegaralararo ma’lumotlar oqimi zamonaviy biznes, moliya, sog‘liqni saqlash, ta’lim va davlat boshqaruvi tizimlarining samarali faoliyat yuritishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, bunday almashinuv jarayonida shaxsiy va korporativ ma’lumotlarning maxfiyligini ta’minlash masalasi dolzarb ilmiy va amaliy muammo sifatida shakllanmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar orqali uzatilayotgan ma’lumotlarning hajmi va xilma-xilligi ortib borayotgan bir sharoitda, ularni huquqiy jihatdan muhofaza qilishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish zarurati yanada kuchaymoqda. So‘nggi yillarda xalqaro darajada ma’lumotlarni himoya qilishga qaratilgan bir qator normativ-huquqiy hujjatlar va standartlar ishlab chiqildi. Ular orasida shaxsiy ma’lumotlarni qayta ishlash, saqlash va uzatish jarayonlarini tartibga soluvchi huquqiy asoslar muhim o‘rin egallaydi. Zamonaviy yondashuvlar ma’lumotlar sub’ektining huquqlarini himoya qilish, ma’lumotlardan foydalanishning shaffofligini ta’minlash hamda davlatlar o‘rtasida ishonchli axborot almashinuvini yo‘lga qo‘yishga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, xalqaro huquq normalari, mintaqaviy kelishuvlar va milliy qonunchilik o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, chegaralararo ma’lumotlar almashinuvi jarayonida maxfiylikni ta’minlashning asosiy sharti — bu huquqiy normalarning aniqligi va ularning amaliyotda samarali qo‘llanilishidir. Ayniqsa, 2020-yillardan keyingi tadqiqotlarda raqamli suverenitet, ma’lumotlar lokalizatsiyasi va xalqaro hamkorlikning yangi modellari keng o‘rganilmoqda. Ushbu yondashuvlar

davlatlarning o‘z hududida ma’lumotlar ustidan nazoratni saqlab qolgan holda, global miqyosda axborot almashinuvini rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, sun’iy intellekt, bulutli texnologiyalar va “katta ma’lumotlar” (big data) tizimlarining rivoji ham maxfiylikni ta’minlashga doir huquqiy mexanizmlarni takomillashtirishni talab etmoqda. Chegaralararo ma’lumotlar almashinuvida huquqiy asoslarning samaradorligi ko‘p jihatdan davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro ishonch va hamkorlik darajasiga bog‘liq. Shu sababli, xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilayotgan tavsiyalar va standartlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ular nafaqat umumiy qoidalarni belgilaydi, balki turli huquqiy tizimlarga ega davlatlar o‘rtasida muvofiqlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Natijada, ma’lumotlar almashinuvi jarayonida yagona yondashuvlar shakllanib, maxfiylikni himoya qilish darajasi oshadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ma’lumotlar iqtisodiy resurs sifatida qaralmoqda va ularning erkin harakati global iqtisodiy o‘sishni ta’minlovchi muhim omillardan biridir. Shu bilan birga, ma’lumotlarning noto‘g‘ri foydalanilishi yoki yetarli darajada himoya qilinmasligi turli huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun ham, xalqaro chegaralararo ma’lumotlar almashinuvida maxfiylikni ta’minlashga qaratilgan huquqiy asoslarni chuqur o‘rganish va takomillashtirish ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolaning maqsadi — xalqaro chegaralararo ma’lumotlar almashinuvida maxfiylikni ta’minlashning huquqiy asoslarini tahlil qilish, zamonaviy yondashuvlar va ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish hamda ularni milliy amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Shu orqali maqolada ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy asoslangan xulosalar shakllantiriladi.

Adabiyotlar tahlili.

Xalqaro chegaralararo ma’lumotlar almashinuvida maxfiylikni ta’minlash masalasi so‘nggi yillarda ilmiy tadqiqotlarning eng faol rivojlanayotgan

yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi, sun’iy intellekt, bulutli texnologiyalar va katta hajmdagi ma’lumotlar (big data) tizimlarining keng qo‘llanilishi ushbu sohada yangi ilmiy yondashuvlarning shakllanishiga olib keldi. Ayniqsa, 2020-yildan keyingi adabiyotlarda ma’lumotlar maxfiyligini huquqiy jihatdan ta’minlash masalalari kompleks, tizimli va xalqaro hamkorlik nuqtai nazaridan yoritilmoqda. Zamonaviy ilmiy manbalarda ma’lumotlar maxfiyligini ta’minlashning asosiy huquqiy modeli sifatida General Data Protection Regulation keng tahlil qilinadi. Ushbu hujjat Yevropa Ittifoqi hududida qabul qilingan bo‘lsa-da, uning ta’siri global miqyosda sezilarli bo‘lib, ko‘plab davlatlarning milliy qonunchiligiga muhim o‘zgartirishlar kiritilishiga turtki bo‘ldi.

So‘nggi tadqiqotlarda GDPRning asosiy tamoyillari — shaffoflik, hisobdorlik, ma’lumotlarni minimallashtirish va maqsadga muvofiqlik — xalqaro ma’lumotlar almashinuvida universal standart sifatida qaralmoqda. Ilmiy adabiyotlar ushbu yondashuvning amaliy samaradorligini ta’kidlab, uni boshqa huquqiy tizimlarga moslashtirish imkoniyatlarini keng yoritadi. Bundan tashqari, xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan huquqiy va metodologik hujjatlar ham ilmiy tadqiqotlarda muhim o‘rin tutadi. Xususan, Organisation for Economic Co-operation and Development tomonidan ishlab chiqilgan maxfiylik tamoyillari va tavsiyalar chegaralararo ma’lumotlar oqimini tartibga solishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda. 2021–2024-yillar oralig‘ida chop etilgan ilmiy ishlar OECD yondashuvining moslashuvchanligi va turli huquqiy tizimlar o‘rtasida uyg‘unlikni ta’minlashdagi ahamiyatini alohida qayd etadi.

Shu bilan birga, United Nations va uning ixtisoslashgan tuzilmalari tomonidan ilgari surilgan raqamli huquqlar va ma’lumotlar xavfsizligiga oid tashabbuslar ham zamonaviy adabiyotlarda keng tahlil qilinmoqda. So‘nggi yillarda ilmiy tadqiqotlar doirasida mintaqaviy huquqiy tizimlarning o‘ziga xos xususiyatlari ham chuqur o‘rganilmoqda. Masalan, Osiyo-Tinch okeani mintaqasida ma’lumotlar almashinuvi va maxfiylikni ta’minlash bo‘yicha yangi

yondashuvlar shakllanmoqda. Ushbu hududda qabul qilingan normativ hujjatlar va kelishuvlar xalqaro savdo va investitsiya jarayonlarini qo‘llab-quvvatlash bilan birga, ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlashga xizmat qilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda ushbu tajribalar innovatsion va moslashuvchan yondashuv sifatida baholanib, ularni boshqa mintaqalarda qo‘llash imkoniyatlari muhokama qilinadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida texnologik omillarning roli ham adabiyotlarda keng yoritilgan. Ayniqsa, bulutli texnologiyalar va sun’iy intellekt tizimlari bilan bog‘liq ma’lumotlar oqimining ortishi maxfiylikni ta’minlashning yangi mexanizmlarini ishlab chiqishni talab etmoqda. So‘nggi ilmiy ishlar ushbu jarayonda texnologik va huquqiy yondashuvlarning uyg‘unligini ta’minlash muhimligini ko‘rsatadi. Xususan, “**privacy by design” va “privacy by default”** kabi konsepsiyalar ma’lumotlar tizimlarini loyihalash bosqichidayoq maxfiylikni ta’minlashga qaratilgan ilg‘or yondashuv sifatida keng e’tirof etilmoqda.

Adabiyotlarda alohida e’tibor qaratilayotgan yana bir yo‘nalish — bu davlatlar o‘rtasida ma’lumotlar almashinuvi jarayonida ishonch muhitini shakllantirishdir. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, huquqiy asoslarning samaradorligi nafaqat normativ hujjatlar bilan, balki ularning amaliy ijrosi va davlatlar o‘rtasidagi hamkorlik darajasi bilan ham belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, xalqaro shartnomalar, ikki tomonlama kelishuvlar va ko‘p tomonlama platformalar muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy manbalarda ushbu hamkorlik mexanizmlari ijobiy tajriba sifatida baholanib, ularning doirasini kengaytirish istiqbollari yoritiladi. 2022–2025-yillarda chop etilgan ilmiy maqolalarda ma’lumotlar lokalizatsiyasi masalasi ham keng muhokama qilinmoqda. Ushbu yondashuv davlatlarga o‘z hududida ma’lumotlarni saqlash va qayta ishlash ustidan nazoratni ta’minlash imkonini beradi. Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlar lokalizatsiya va erkin ma’lumotlar oqimi o‘rtasida muvozanatni ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Ushbu muvozanat xalqaro savdo va innovatsion rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash bilan birga, ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, zamonaviy adabiyotlarda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishning institutsional mexanizmlari ham batafsil tahlil qilinadi. Mustaqil nazorat organlari, ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha vakolatli idoralar va sud amaliyoti ushbu tizimning muhim tarkibiy qismlari sifatida ko‘rib chiqiladi. Ilmiy manbalarda ushbu institutlarning samarali faoliyati ma’lumotlar maxfiyligini ta’minlashda muhim omil ekanligi ta’kidlanadi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlar xalqaro chegaralararo ma’lumotlar almashinuvida maxfiylikni ta’minlash masalasini ko‘p qirrali va kompleks yondashuv asosida yoritmoqda. Huquqiy, texnologik va institutsional omillarning o‘zaro uyg‘unligi ushbu jarayonning samaradorligini oshiruvchi asosiy omil sifatida baholanadi. So‘nggi yillardagi tadqiqotlar ushbu yo‘nalishda barqaror rivojlanish tendensiyalarini ko‘rsatib, kelgusida yanada mukammal huquqiy mexanizmlarni shakllantirish uchun mustahkam ilmiy asos yaratmoqda.

Tadqiqot muhokamasi.

Xalqaro chegaralararo ma’lumotlar almashinuvida maxfiylikni ta’minlash masalasi zamonaviy raqamli jamiyatning asosiy ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, global miqyosda ma’lumotlar oqimining ortib borishi nafaqat iqtisodiy va texnologik rivojlanishni jadallashtirmoqda, balki huquqiy tartibga solish mexanizmlarini yanada takomillashtirish zaruratini ham yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, turli davlatlarning huquqiy tizimlari o‘rtasidagi tafovutlar mavjud bo‘lishiga qaramasdan, yagona umumiy tamoyillar asosida ishlashga bo‘lgan intilish ilmiy va amaliy jihatdan muhim natijalarni bermoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, General Data Protection Regulation kabi ilg‘or huquqiy mexanizmlar xalqaro darajada ishonchli model sifatida e’tirof etilmoqda. Ushbu modelning asosiy afzalligi shundaki, u ma’lumotlar sub’ektining huquqlarini ustuvor qo‘ygan holda, tashkilotlar uchun aniq va tushunarli majburiyatlarni belgilab beradi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari GDPR tamoyillarining boshqa davlatlar qonunchiligiga

moslashuvchan tarzda integratsiya qilinayotganini ko‘rsatadi. Bu esa xalqaro ma’lumotlar almashinuvida huquqiy uyg‘unlikni ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Muhokama jarayonida xalqaro tashkilotlarning o‘rni ham alohida e’tiborga loyiq. Xususan, Organisation for Economic Co-operation and Development tomonidan ishlab chiqilgan tamoyillar va tavsiyalar davlatlar o‘rtasida samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu yondashuvlar ma’lumotlar oqimini erkin va xavfsiz tarzda tashkil etish bilan birga, milliy manfaatlarni ham hisobga olish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, United Nations doirasida ilgari surilayotgan tashabbuslar ham xalqaro hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilayotganini ko‘rish mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, texnologik taraqqiyot huquqiy tizimlarning rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Sun’iy intellekt, bulutli hisoblash va katta ma’lumotlar texnologiyalarining keng qo‘llanilishi natijasida ma’lumotlar almashinuvi hajmi sezilarli darajada ortgan. Bu esa maxfiylikni ta’minlashda yangi yondashuvlarni talab etmoqda.

Xususan, **“privacy by design” va “privacy by default”** konsepsiyalarining keng joriy etilishi tizimlarni loyihalash bosqichidayoq xavfsizlikni ta’minlash imkonini bermoqda. Tadqiqotlar ushbu yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlab, ularni xalqaro miqyosda qo‘llash istiqbollarini yuqori baholaydi. Bundan tashqari, davlatlar o‘rtasidagi ishonch darajasi ham muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ma’lumotlar almashinuvida huquqiy asoslar qanchalik mukammal bo‘lmasin, ularning samaradorligi amaliy hamkorlik darajasiga bog‘liq. Shu sababli, ikki tomonlama va ko‘p tomonlama kelishuvlar, xalqaro shartnomalar hamda standartlashtirilgan mexanizmlar muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot natijalari ushbu hamkorlik shakllari ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash bilan birga, iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Shuningdek, ma’lumotlar lokalizatsiyasi va erkin oqimi o‘rtasidagi muvozanat masalasi ham muhokamada muhim o‘rin egallaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki,

ushbu ikki yondashuv bir-birini to‘ldiruvchi xarakterga ega bo‘lib, ularning uyg‘unligi orqali optimal natijalarga erishish mumkin.

Lokalizatsiya milliy xavfsizlik va nazoratni ta’minlashga xizmat qilsa, erkin ma’lumotlar oqimi innovatsion rivojlanish va xalqaro savdoni qo‘llab-quvvatlaydi. Umuman olganda, tadqiqot muhokamasi natijalari shuni ko‘rsatadiki, xalqaro chegaralararo ma’lumotlar almashinuvida maxfiylikni ta’minlash ko‘p darajali va kompleks yondashuvni talab etadi. Huquqiy normalar, texnologik yechimlar va institutsional mexanizmlarning uyg‘unligi ushbu jarayonning samaradorligini oshiruvchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Zamonaviy ilmiy yondashuvlar esa ushbu tizimni yanada takomillashtirish uchun mustahkam nazariy va amaliy asos yaratmoqda.

Xulosa.

Mazkur tadqiqot natijalari xalqaro chegaralararo ma’lumotlar almashinuvida maxfiylikni ta’minlash masalasi zamonaviy axborot jamiyatining muhim tarkibiy qismi ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi sharoitida ma’lumotlar oqimini samarali boshqarish va ularning xavfsizligini ta’minlash uchun puxta huquqiy asoslar zarur. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, xalqaro darajada shakllangan huquqiy tamoyillar va standartlar davlatlar o‘rtasida ishonchli va barqaror ma’lumotlar almashinuvi tizimini yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, texnologik innovatsiyalar va institutsional mexanizmlarning uyg‘unligi ushbu jarayonni yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu sohada olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar va amaliy islohotlar xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, ma’lumotlar xavfsizligini oshirish hamda raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. European Parliament and Council of the European Union. (2016). General Data Protection Regulation (GDPR). Brussels: European Union.

2. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). OECD Guidelines on the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data. Paris: OECD Publishing.
3. United Nations. (2022). Data protection and privacy in the digital age. New York: United Nations Publications.
4. Kuner, C., Bygrave, L. A., & Docksey, C. (2020). The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A Commentary. Oxford: Oxford University Press.
5. Greenleaf, G. (2021). Global Data Privacy Laws 2021: Despite COVID Delays, 145 Laws Show GDPR Dominance. Privacy Laws & Business International Report.
6. Tikkinen-Piri, C., Rohunen, A., & Markkula, J. (2020). EU General Data Protection Regulation: Changes and implications for personal data collecting companies. Computer Law & Security Review, 34(1), 134–153.
7. Voigt, P., & von dem Bussche, A. (2021). The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A Practical Guide. Cham: Springer.
8. World Bank. (2021). World Development Report 2021: Data for Better Lives. Washington, DC: World Bank Publications.
9. Cate, F. H., & Mayer-Schönberger, V. (2022). Data protection principles for the 21st century. International Data Privacy Law, 12(1), 1–15.